

Symposium Filozoficzne idee, koncepcje i inspiracje Stanisława Lema

Światowy Dzień Filozofii, Rok Stanisława Lema

18 listopada 2021

Streszczenia referatów

Paweł Polak i Roman Krzanowski, Wydział Filozoficzny UPJPII w Krakowie

Dlaczego wizje rozwoju techniki Stanisława Lema okazały się zaskakująco trafne?

Wizje rozwoju techniki (*technological prophesies*) odgrywają istotną rolę w kształtowaniu naszej wizji rozwoju społeczeństw. Przykładami są tu wizje osobliwości technologicznej Raya Kurzweila (*technological singularity*), syntetycznego umysłu (*whole brain emulation*) czy *Nowacenu* Jamesa Lovelocka. Wizje te nie są tylko wyobrażeniami przyszłości, ale kształtują kierunek rozwoju techniki, nauki, jak również jak i mają doniosłe znaczenie polityczne. Patrząc z historycznego punktu widzenia widać jednak, że wiele wizji przyszłości (zarówno tych pozytywnych jak i negatywnych) nie spełniło się. Na tym tle wyjątkowego znaczenia nabierają wizje techniki stworzone przez Stanisława Lema jeszcze w latach 60. XX wieku. Jego wizje robotyzacji i komputeryzacji społeczeństw w zadziwiający sposób znajdują potwierdzenie w XXI wieku. Zastanawiające jest, w jaki sposób Lem mógł przewidzieć wiele istotnych ścieżek rozwoju techniki i jej przyszłych problemów i jak mógł dokonać tego w czasie, gdy szczytem możliwości techniki były wciąż proste maszyny liczące oparte na lampach elektronowych, a w szkołach uczono obliczeń na liczydłach.

Kluczem do rozwiązania zagadki skuteczności wizji Lema jest według nas zastosowana przez niego metoda. Metoda ta, oparta jest na analizie filozoficznej, która ukryta została zrećcznie pod płaszczykiem zabawnych i wciągających opowieści. W swojej twórczości Lem próbował śmiało wziąć w nawias różnorodne ograniczenia, popularne wyobrażenia, mity i tematy tabu związane ze sferą techniki. Przyjęta przez Lema forma literacka pozwalała uniknąć zarzutów ze strony obrońców kwestionowanych założeń. Dzięki temu Lem mógł proponować interpretacje uwolnione od dominującego wpływu ograniczeń technicznych wynikających ze stanu dostępnej techniki. Lem stawiał w swych książkach pytania typu: co by było gdyby...? Ta metoda pozwoliła mu stworzyć takie koncepcje jak wirtualna rzeczywistość, wszechogarniająca sieć informacji, czy generalna sztuczna inteligencja. Takie metody są raczej domeną filozofii niż techniki. Lem kreśląc przyszłość technik komputerowych jednocześnie wskazał na nowe role, jakie odgrywać będzie filozofia w rozwiniętych technikach cyfrowych. Chcemy w tym referacie pokazać niedostrzegane dotychczas oblicze Lema jako prekursora filozofii w technice.

Ryszard Gaj, Instytut Filozofii Uniwersytet w Białymstoku

Lem – „geniusz innych światów” – w świecie języka hiszpańskiego

Jest wielkie zainteresowanie twórczością Lema w świecie języka hiszpańskiego, szczególnie teraz. W referacie przedstawiam recepcję książek Lema i filmów inspirowanych twórczością "geniusza innych światów". Istnieje wielka wrażliwość na "inne światy" w Hiszpanii i Ameryce

Łacińskiej, gdzie istnieją pokłady kompleksów ofiary wobec europejskiej dominacji i gdzie trwają uporczywe poszukiwanie alternatyw dla zachodniej kulturowej globalizacji i duchowości.

Jakub Gomułka, Instytut Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

Futurologia chrześcijaństwa i problem zła

Stanisław Lem był ateistą, który uzasadniał swój światopogląd niemożliwością pogodzenia istnienia doskonałego stwórcy z faktem występowania zła w świecie. Zło nie jest w Lemowskiej ontologii ani efektem jakiegoś braku, ani czymś dołączonym, dającym się wyjaśniać w kategoriach grzechu pierworodnego, jakiejś rysy na etycznie doskonałym stworzeniu. Przeciwnie, jest ono nieuniknioną konsekwencją podstawowej mechaniki rzeczywistości – ewolucji. Takie założenie wydaje się logicznie wykluczać klasyczny teizm: jedyne możliwości pogodzenia radykalnej ontologicznej rzeczywistości zła z istnieniem dobrego Boga to gnoza, a więc odmówienie Mu sprawczości w stworzeniu, bądź proponowana przez Lema w różnych utworach idea bóstwa kalekiego.

W swoim wystąpieniu zamierzam jednak prześledzić trzecią możliwość, którą autor *Solaris* rysuje w *Podróży 21* – utworze dołączonym do zbioru *Dzienniki gwiazdowe* w wydaniu z początku lat 70-tych. Choć utwór ma charakter groteskowy, Lem wielokrotnie podkreślał, że przedstawiona w nim alegorycznie prognoza rozwoju chrześcijaństwa w ciągu najbliższego tysiąclecia jest najważniejszą prezentacją jego poglądów na religię. Przedstawiona w opowieści radykalna – choć ewolucyjna – przemiana treści wiary obejmuje również stosunek do genezy zła ujętego symbolicznie w postaci Szatana. Spróbuję zrekonstruować tę koncepcję i zastanowię się nad jej spójnością.

Filip Kobiela, Wydział Turystyki i Rekreacji, AWF Kraków

Szczepionka przeciw złu: o Lemowskiej idei betryzacji

Celem wystąpienia jest prezentacja i analiza filozoficznej warstwy Powrotu z Gwiazd Stanisława Lema - powieści zawierającej rozważania dotyczące problemu zła oraz prób „ulepszenia świata”. W futurystycznej wizji społeczeństwa całkowicie pozbawionego agresji wskutek zabiegu zwanego betryzacją można dopatrywać się między innymi zaszyfrowanych wątków biografii Lema (interpretacja Agnieszki Gajewskiej), niedopowiedzianej, ale współobecnej wizji ukrytych mechanizmów władzy (interpretacja Andrzeja Stoffa, która zainspirowała Marka Oramusa do stworzenia literackiej kontynuacji Powrotu z Gwiazd), czy też projektu radykalnych reform z zakresu inżynierii społecznej (interpretacja Petera Swirskiego). Na kanwie tych i innych interpretacji wskazuję, że Powrót z Gwiazd stanowi bardzo charakterystyczny dla twórczości Lema splot rozważań przynależących do fantastyki, futurologii i filozofii w kontekście rozwoju nauki i techniki. Jego odczytanie jako pewnego eksperymentu myślowego prowokuje podjęcie dialogu filozoficznego dotyczącego różnych aspektów natury ludzkiej oraz społeczeństwa.

Liliana Kozak, Instytut Filozofii UMCS

Człowiek w relacji z technologią

Przestrzeń fantomatyczna dopiero zaczyna się kształtować, powstają światy 3D, rozwija się technika hologramu, a z nią szereg pytań, czy można kształtować każdą przestrzeń, o ile pojawią się chętni, aby w niej przebywać? W przestrzeni hipertekstu można się zagubić jak zbój Gębon z *Cyberiady*.

Czy jedyną receptą na postęp techniczny jest samoograniczanie się, tak jak postanowił dychtoński mnisi robot z *Dzienników Gwiazdowych*? Czy człowieczeństwo może przekraczać ograniczenia, czy jest granica przekształceń, ingerencji w genom, poza którą już przestaniemy być ludźmi? Częste i długotrwałe loty w kosmos wiążą się z ingerencją w DNA, na ile zmienia się umysły astronautów? Co stanowi istotę człowieczeństwa?

Czy jesteśmy gotowi na kontakt z nieludzkim bytem, takim jak ocean z *Solaris*? Lem celowo skonstruował twór, wydający się na zasadzie neuronów lustrzanych odbijać emocje i uczucia ludzi w jego otoczeniu, starał się pokazać istotę, posiadającą umysł odmienny niż ludzki. Czy można powiedzieć, że ocean Solaris jest świadomy? Czy człowiek jest w stanie zapanować nad swoimi wnętrzem, do tego stopnia, aby używać specyfiki siebie jako narzędzia kontaktu?

Dzięki technologii powstały nowe przestrzenie wirtualnej eksploracji oraz roboty, które przestają być traktowane jedynie jako narzędzia. Dzięki robotom poznajemy specyfikę ludzkiego reagowania, umysłu, po to, aby zaprogramować użyteczne narzędzie, jak najbardziej przypominające człowieka.

Lem zastanawiał się jak potoczą się losy cywilizacji, obserwując początki rewolucji naukowo-technicznej, przewidział niektóre wynalazki, ale również zainspirował naukowców. Możemy z upływem lat weryfikować, ile z jego przemyśleń stało się rzeczywistością, oraz zadawać sobie pytanie o relację człowieka z wytwarzaną przez niego technologią.

Czy technologia jest obca, czy człowiek posiada obcą dla siebie część własnej charakterystyki, czy potrafimy jako cywilizacja zintegrować się ze swoimi własnymi wytworami?